

проф. др **Ненад С. Милошевић**
Православни богословски факултет
Катедра за литургику
Београд

Епископ др Сава Вуковић као литургичар

После блаженопочившег професора Православног богословаког факултета Универзитета у Београду и оснивача катедре за литургику протојереја др Лазара Мирковића (1885-1968) изабран је на његово место блаженоупокојени др Сава Вуковић, бивши епископ шумадијски.* Овај угледни архијереј наше помесне Цркве који је, без икакве сумње, обележио своју епоху као угледни јерарх, познат је академској јавности више као црквени историчар него као литургичар. Штавише, због својих „конзервативних“ ставова по питању богослужења у нашој локалној Цркви од богослова млађе генерације је оспораван као литургичар. Ипак, његово име везано за литургику остаће забележено како у историји Богословског факултета тако и у историји СПЦ, пре свега као истинског поборника „једнообразности и српског богослужбеног благољепија“ карловачке провенијенције.

*

Епископ Сава (на крштењу Светозар) Вуковић рођен је 1930. у Сенти, где је завршио основну школу и нижу гимназију. Београдску богословију је завршио 1950, а Богословски факултет 1954. Академску 1957/58. годину провео је на постдипломским студијама на Старокатоличком богословском факултету у Берну, а 1958. постављен је за суплента Богословије Светога Саве у Београду. Наредне 1959. замонашио се и исте године је рукоположен за јерођакона, а у чин јеромонаха рукоположен је 1961. Докторирао је са темом *Типик архиепископа Никодима* 15. маја 1961. на Богословском факултету у Београду код свога професора др Лазара Мирковића, а неколико дана касније, 20. маја, изабран је за викарног епископа моравичког. На Богословском факултету предавао је литургику са црквеном уметношћу у периоду од 1961. до 1967, када је изабран за епископа источноамеричког и канадског.¹ За епископа шумадијског изабран је 1977. и на тој епархији остаје до своје смрти 2001. године.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Одлуком Светога архијерејског синода Бр. 2112/2 зап. 505, од 13. IX 1961, обавештава се Деканат Богословског факултета да је „Свети архијерејски синод сагласан са предлогом Факултета да се умоли Његово преосвештенство викарни епископ моравички Господин Сава, да преузме привремено предавање на факултету Литургије са хришћанском археологијом и црквеном уметношћу“ Ова одлука је везана за претходну молбу Факултетског савета Бр. 607/1961. Види: Досије Др Сава Вуковић, у: Архива Православног богословског факултета Универзитета у Београду (АПБФ), фасцикла 4.

За време свог архипастирског служења Цркви владика Сава је представљао нашу Цркву у Комисији за припрему Светог и Великог сабора православне Цркве (1979-1991), а био је и члан Свеправославне комисије за дијалог са Римокатоличком Црквом у периоду од 1980. до 1991. Узео је учешћа на више свеправославних и међуцрквених скупова. Српска академија наука и уметности га је 1991. изабрала за дописног члана, исте године Матица српска за члана сарадника, а 1995. за сталног члана. У међувремену је био и члан Лексикографско-библиографског одељења и Темишварског одбора. Био је такође и уредник за област црквене историје у *Српском биографском речнику*, капиталном научноистраживачком пројекту Матице српске у Новом Саду.

Епископ Сава спада у ону групу српских јерараха који су својим животом и делом обележили епоху. Његово господствено држање, академска ученост и карловачка црквеност чинили су га несвакидашњом личношћу у времену у коме је живео и радио. Целим својим бићем предан служењу Цркви запажено је уносио себе у све сегменте црквеног живота. Равномерно је распоређивао своју ревност и на пастирско служење, црквену администрацију, свештенослужење, као и на поље интелектуалне делатности. Неимарска делатност као и социјално старање нису ниуком случају заостајали за овим првим.

У пастирском служењу запажени су његова брига и успеси у подмлађивању свештеничког кадра и попуњавању упражњених као и оснивању нових парохија како у источноамеричкој и канадској тако и у шумадијској епархији. Веома је био ангажован на развоју црквене просвете. Свестан застарелости наставног програма и система образовања у нашим богословским заводима дао је пресудан допринос њиховој реформи и унапређењу. Тим поводом издејствовао је оснивање нове Богословије у Крагујевцу, која је под његовим патронатом требало да буде пробна школа за примену оног програма у чијем креирању је и сам учествовао. Од 1977. када је постављен за епископа шумадијског па до 2001. када се упокојио, осветио је више од педесет новоподигнутих храмова и започео градњу још толиког броја, а да се не говори о обновљеним манастирима и парохијским домовима. Колики је углед владика Сава уживао унутар јерархије помесне Српске Цркве најбоље говори чињеница да му је толико пута поверавано администрирање упражњеним епархијама: Источноамеричком и канадском (1977-1978), Жичком (1978), Банатском (1980-1985), Темишварском (1980-1996), Средњезападноамеричком (1986-1988), Западноамеричком (1986-1988) и Бачком (1988-1990). Веома значајна особина блаженопочившег владике јесте његова лична побожност и литургијска култура. Његово архијерејско служење је у сагласности са литургијским устројством. Он је пре свега литург који редовно служи Литургију и учествује у свим богослужењима. А до које мере је његова свест била саображена литургијској свести Цркве најбоље сведочи његово прегалаштво на издавању преведених богослужбених текстова и служењу на народу разумљивом језику.

*

Као што смо већ назначили, Епископ Сава Вуковић је својом писаном речју остао познатији као историчар Српске Цркве него као литургичар. У периоду од 1961. па до 2001. објавио је око 180 радова од којих се свега 11, изузимајући необја-

вљену докторску дисертацију, може сврстати у област литургије.² Хронолошким редом то су следећи радови:

- „Како је у 11. веку на Атосу решен спор о посту“, *Богословље* 1-2 (1962) 13-15.
 „Мироварење“, *Православље*, Београд, 3 (1967) 7-8.
 „Први превод Јерусалимског типика код Срба. Поводом 650 годишњице представљања архиепископа српског Никодима“, *Гласник*, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 12 (1974) 271-276.
 „Замовне молитве“, *Гласник*, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 6 (1976) 106-108.
 „Византијске позајмице у службама Светога Саве“, у: *Спаљивање моштију Светога Саве 1594-1994*, Београд 1997, 91-97.
 „Велики прокимен“, у: *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, Нови Сад, 22-23 (1998) 7-13.
 „Три различита тропара и кондака св. Праведног Стефана, деспота српског“, *Гласник*, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 1 (1999) 12-13.
 „Задушнице“, *Каленић*, Крагујевац, 5 (2000) 12-13.
 „Слављење празника телесног рођења Господа, Бога и Спаситеља нашег Исуса Христа“, *Црква*, Календар Српске патријаршије за преступну 2000. годину, Београд 1999, 34-43.
 „Богослужбена употреба Романових кондака данас“, *Црква*, Календар Српске патријаршије за просту 2001. годину, Београд 2000, 48-54.
 „Свештеничке униформе и одежде“, у: *Службено одело у Србији у 19. и 20. веку*, Историјски музеј Србије и Галерија САНУ, Београд 2001, 226-237.
 „Хиландарски игуман и архиепископ српски Никодим и његов превод Јерусалимског типика“, у: *Четврта казивања о Светој Гори*, у издању Друштва пријатеља Свете Горе, Београд (у штампи).³

Осим ових радова епископ Сава је објавио још и два приказа:

- „Др. Лазар Мирковић, Православна литургија или наука о богослужењу православне источне цркве. Први општи део, Ср. Карловци 1964“, *Гласник*, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 5 (1965) 175.
 „Србљак, Службе, канони, акатисти, приредио Ђорђе Трифуновић, превео Димитрије Богдановић, књ. 1-3, Београд 1970“, *Гласник*, Службени лист Српске православне цркве, Београд, 12 (1971) 208-213.

За *Енциклопедију православља*, у издању Савремене администрације, написао је више од 500 одредница⁴, од којих већи број литургијских⁵.

Докторска дисертација блаженопочившег владике Саве носи наслов *Типик архиепископа Никодима*. Нажалост, судбина овог дела представља вероватно јединствен случај у новијој историји академизма – није сачуван ни један примерак

² Биографија са библиографијом Епископа Саве објављена је у: *Споменица епископу шумадијском Сави - Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Сава Саве (Вуковића), епископа шумадијског*, Нови Сад 2001. У белешци на страни 9 *Споменице* стоји: „Ово је службена Биографија епископа шумадијског Саве коју је за ову прилику допунио и припремио Негослав Јованчевић, професор Богословије Св. Јована Златоустог у Крагујевцу.“

³ Ова назнака стоји код Негослава Јованчевића, „Биографија и библиографија др Саве, епископа шумадијског“, у: *Споменица Епископу шумадијском Сави*, Нови Сад 2001, 29. У међувремену су *Четврта казивања о Светој Гори* изашла из штампе али текст владике Саве није објављен.

⁴ Види: Проф. др Предраг Пузовић, „У спомен на Саву (Вуковића) – епископа шумадијског“, у: *Енциклопедија православља*, књига прва (А-3), Београд 2002, стр. XI.

⁵ У списку енциклопедијских одредница (тада у рукопису) укључених у библиографију коју је приредио Негослав Јованчевић избројали смо око 290 литургијских одредница. Види: Н. Јованчевић, нав. дело, стр. 26-29.

дисертације!?!⁶ Сходно тој чињеници испоставило се да нам није могућа не само критичка оцена наведене дисертације, већ и било какав непосредан увид у саму садржину рада. Ипак, најосновније белешке о овом раду можемо наћи у реферату који је Деканату Богословског факултета СПЦ у Београду у својству ментора докторанта Саве Вуковића поднео проф. др Лазар Мирковић.⁷ Као разлоге због којих је кандидату дата ова тема професор Мирковић у реферату наводи:

„Приликом давања теме за докторску дисертацију Сави Вуковићу изабрао сам тему: *Типик архиепископа Никодима* из ових разлога: 1) Да би се кандидат на једном важном рукопису увео у проучавање рукописних богослужбених књига, које су извор за проучавање богослужења Српске православне цркве. 2) Да би се утврдило како се вршило богослужење у Српској цркви по овом питању 1319. г. па даље. 3) да би се решили сви литургички проблеми у вези са првим српским пуним типиком.“⁸

Задаци овако постављени пред докторског кандидата нису били нимало једноставни. То истиче ментор у даљем тексту реферата следећим речима:

„Постављени задатак није лак, јер је за његово решење требало имати при руци разне рукописе грчких типика, до којих није лако доћи, а материјал који је требало обрадити је опширан и компликован.“⁹

У наставку реферата истакнута су очекивања којим је ова дисертација требало да резултује:

„Кандидат је у дисертацији имао да изложи: 1) податке о архиепископу Никодиму као преводиоцу Типика, како је дошло да архиепископ Никодим преведе овај типик са грчког 1319. године, како га је преводио, шта је до сада писано о овом типичу и шта од тог писања вреди, а шта не вреди. 2) податке богослужења по овом типичу са потребним обзиром на дотадање богослужење и на богослужење у другим типичима. 3) какво место има Никодимов типик у историјском развоју редакције типика. 4) сав литургички материјал који даје Никодимов типик и да га следи систематски по садржини.“¹⁰

Из оцене очекиваних резултата сазбнајемо и саму садржину ове дисертације:

„Кандидат је у главном удовољио захтевима тачака под 1, 2 и 4, а онама под 3 не у пуној мери. Кандидат је прву тачку обрадио у свом 1) Општем делу (...) другу тако што је изложио дневно, седмично (...) богослужење по Никодимову типичу, коментаришући га по потреби и упоређујући га са богослужењем у другим типичима. Четврту тачку обрадио је тако, што је изложио посни режим по овом типичу, светоотачка чтенија која он прописује на богослужењу, литургичку терминологију на српском језику и дисциплинска манастирска правила у овом типичу. Ту је кандидат расправио још о разним додацима што их је архиепископ Никодим додао своје типичу.“¹¹

Иако поприлично концизан, реферат одише одлучном критичношћу, указујући уопштено, углавном, на предности, али и на недостатке рада. Општа оцена је да рад „представља леп допринос литургичкој науци“. За нас свака даља оцена овог рада из перспективе савремених литургичких достигнућа остаје немогућа до његовог евентуалног проналазка.

Од набројаних 12 радова из области литургије пет се могу сматрати научним радовима. То су: „Први превод Јерусалимског типика код Срба. Поводом

⁶ Сви покушаји до дођемо до примерка дисертације били су безуспешни.

⁷ Реферат је датован 28. априла 1961. Види досије Др Сава Вуковић, АПБФ, фасцикла 4.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

650 годишњице представљања архиепископа српског Никодима“, „Замовне молитве“, „Слављење празника телесног рођења Господа, Бога и Спаситеља нашег Исуса Христа“, „Богослужбена употреба Романових кондака данас“, „Свештеничке униформе и одежде“. Ови текстови су писани зналачким богословским и литургичким језиком, по свим правилима о изради научних радова уз коректно коришћену апаратуру. Може се рећи да су ставови које аутор заузима у наведеним радовима, а сходно времену када су настали, најверодостојнији сведоци његове литургичке и богословске обавештености, али и његовог умећа у проналажењу примерених одговора на конкретне литургичке проблеме. Изучавањем списка епископа Саве, иако малобројних, не можемо се отети утиску да је његова мисао значајан искорак у односу на владајућу литургијску климу у нашој средини. У прилог оваквом закључку иде и литература коју он користи у својим делима. Имена као што су М. Скабаланович, А. Дмитријевски, И. Мансветов, F. E. Brightman, L. Bouyer, K. Керн, као и други руски и страни литургичари, отварају му посве нове научно-литургичке перспективе које и његово дело чине савременијим и научно исправнијим. Сходно, пак, темама којима се у својим радовима бавио блаженопочивши владика се показује и као познавалац свих области литургије као комплексне богословске дисциплине. Ипак, тематика типика, хеортологије и химнографије заузима примарно место у његовом интересовању. Свака од ових тема представља оригиналан допринос нашој литургичкој науци.

Остали радови покојног владике Саве су углавном стручног карактера. Али, и као такви они представљају оригиналну мисао засновану на литургијском предању Цркве, а приметно је да су резултат ауторовог научно-истраживачког рада.

*

Рани избор за епископа и одлазак са Богословског факултета били су пресудни да владика Сава литургичкој науци не допринесе више. Његово служење Цркви биће даље обележено пастирским прегалаштвом у Америци, а потом у Шумадијској епархији. На крају овог кратког представљања блаженопочившег епископа шумадијског др Саве (Вуковића) као литургичара нећемо погрешити ако закључимо да је реч о човеку који је својом писаном речју навести почетак краја једне вишевековне епохе литургијске стагнације. Чак и када је изгледало да неки његови потези као црквеног пастира и литурга нису били у складу са оним што је у пракси већ било препознавано и доживљавано као обнова литургијског живота вернога народа у нашој Цркви, он је као васпитаник старе генерације искусних црквених посленика са свом пастирском одговорношћу и пророчким надањућем покушавао да предупреди оно што ће у наше дане бити злоупотребљавано против благодатног развоја литургијског живота у духовно обнављаној црквеној садашњости.